

Bartosz Sobotka

Firma Syntea S.A.

Stanisław Fel*

Iwona Niewiadomska

Wydział Nauk Społecznych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Walidacja kwalifikacji zawodowych nabywanych w ramach edukacji pozaformalnej na przykładzie certyfikacji VCC

Abstrakt. Artykuł przedstawia genezę powstania koncepcji VCC (*Vocational Competence Certificate*), jej rozwój w kontekście wyzwań dostosowania sektora edukacji do potrzeb rynku pracy w ramach polityki edukacyjnej Unii Europejskiej oraz zasady konstytuujące system VCC w aspekcie walidacji efektów uczenia się. W związku z trwającymi pracami nad wdrożeniem systemu walidacji kwalifikacji w oparciu o *Ustawę o Zintegrowanym Systemie Kwalifikacji* z dnia 22 grudnia 2015 r. dokonuje się także analizy możliwości implementacji systemu VCC w zakresie walidowania tzw. kwalifikacji rynkowych.

Słowa kluczowe: Lifelong Learning, walidacja kwalifikacji, efekty uczenia się, VCC

Validation of Vocational Competence Acquired through Non-Formal Education in the Example of VCC Certification

Abstract. This article presents the genesis of the concept of the VCC (*Vocational Competence Certificate*), its development in the context of the challenges of the adaptation of the educational sector to the needs of the labour market within the European Union's education policy and the principles that constitute the VCC system for validation of learning outcomes. In light of the ongoing work on the implementation of the system for validation of competences based on the Act on the Integrated Framework of Qualifications of 22 December 2015, the authors analyse the possibility of implementing the VCC system as an example of the validation so-called market qualifications.

Keywords: Lifelong Learning, competence validation, outcomes of learning, VCC

Wstęp

Koncepcja Lifelong Learning (LLL), sformułowana przed kilkoma dekadami w ostatnich latach przybiera na znaczeniu, zwłaszcza w Unii Europejskiej. Realizacja stanowiska wypracowanego na forum UNESCO na przełomie lat 60. i 70. XX w., że „każdy człowiek ma prawo i powinien uczyć się przez całe swoje życie” znalazła wprawdzie w pewnym zakresie potwierdzenie w proklamacji przez Petera F. Druckera osiągnięcia przez społeczeństwo etapu rozwoju upoważniającego do

---

* Adres do korespondencji: Wydział Nauk Społecznych KUL, Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, e-mail: stanislaw.fel@kul.pl

nazwania go społeczeństwem wiedzy (Drucker 1999, 22 nn), jednak nadal brakuje rozwiązań stanowiących formalne ramy realizacji koncepcji LLL.

W celu lepszego zrozumienia istoty wdrażania tejże koncepcji należy wyjaśnić podstawowe pojęcia nierozzerwalnie z nią związane. Do pojęć tych zalicza się: edukację formalną, nieformalną i pozaformalną, kwalifikację oraz walidację.

Edukacja formalna to kształcenie realizowane przez publiczne i niepubliczne szkoły oraz inne podmioty systemu oświaty, uczelnie oraz inne podmioty systemu szkolnictwa wyższego, w ramach programów, które prowadzą do uzyskania kwalifikacji pełnych, kwalifikacji nadawanych po ukończeniu studiów podyplomowych (...), albo kwalifikacji w zawodzie (Dz.U. 2016 poz. 64).

Przez edukację pozaformalną rozumie się uczenie zorganizowane instytucjonalnie (np. kursy organizowane w szkołach językowych, kursy IT organizowane przez firmy szkoleniowe), jednak poza programami kształcenia i szkolenia (czyli poza edukacją formalną) (Sławiński 2014).

Z kolei edukacja nieformalna to nabywanie wiedzy, umiejętności i kompetencji społecznych w toku różnorodnych aktywności poza zorganizowanymi formami kształcenia się (Sławiński 2014).

Kwalifikacje definiuje się jako zestaw efektów uczenia się w zakresie wiedzy, umiejętności oraz kompetencji społecznych, nabytych w edukacji formalnej, edukacji pozaformalnej lub poprzez uczenie się nieformalne, zgodnych z ustalonymi dla danej kwalifikacji wymaganiami, których osiągnięcie zostało sprawdzone w walidacji oraz formalnie potwierdzone przez uprawniony podmiot certyfikujący (Dz.U. 2016 poz. 64).

Natomiast walidacja to proces potwierdzania efektów uczenia w stosunku do konkretnego wzorca wymagań w ramach danej jednostki uczenia się lub kwalifikacji (Bacia 2014, 14).

Wypracowanie wiarygodnych zasad uznawania kwalifikacji pracowników (jako elementu koncepcji LLL), pozwalające na lepsze dopasowanie popytu i podaży rynku pracy, ma kluczowe znaczenie w zakresie poprawy konkurencyjności gospodarki, wzrostu zatrudnienia oraz poprawy ogólnej koniunktury gospodarczej.

W Unii Europejskiej dynamiczne przyspieszenie w zakresie wdrażania koncepcji LLL dokonało się na przełomie pierwszej i drugiej dekady naszego stulecia. W 2008 roku Parlament Europejski i Rada Unii Europejskiej przyjęły *Zalecenie w sprawie ustanowienia europejskich ram kwalifikacji dla uczenia się przez całe życie* (PEIR 2008), uzupełnione w 2009 roku *Zaleceniem w sprawie uszanowania europejskiego systemu transferu osiągnięć w kształcenia i szkolenia zawodowym* (PEIR 2009). Za sprawą tych dokumentów przyspieszyły prace w krajach członkowskich w zakresie wprowadzania systemów walidacji efektów uczenia się.

W Polsce ramy prawne dla tego procesu wyznacza *Ustawa o Zintegrowanym Systemie Kwalifikacji* (ZSK), której podstawowym celem jest podniesienie poziomu kapitału ludzkiego w Polsce (m.in. poprzez wzrost liczby osób uczących

się i zwiększenie efektywności inwestycji w kapitał ludzki), a także zwiększenie dopasowania popytu i podaży na rynku pracy, szczególnie w odniesieniu do kwalifikacji spoza systemów oświaty oraz szkolnictwa wyższego.

Ponadto celem ZSK jest zwiększenie dostępności oraz wyższa jakość kwalifikacji możliwych do uzyskania w Polsce, a poprzez przypisanie kwalifikacjom objętym ZSK poziomu Polskiej Ramy Kwalifikacji, wzajemne odniesienie tych kwalifikacji oraz odniesienie ich do Europejskiej Ramy Kwalifikacji.

Funkcją ustawy jest uporządkowanie systemu kwalifikacji zawodowych w Polsce poprzez wprowadzenie systemowych rozwiązań w zakresie kwalifikacji nadawanych poza szkolnictwem wyższym i oświatą (np. przez instytucje szkoleniowe).

Na podstawie przepisów ustawy utworzono dwa instrumenty integrujące polski system kwalifikacji: Polską Ramę Kwalifikacji (PRK) oraz Zintegrowany Rejestr Kwalifikacji (ZRK), do którego wpisywane są kwalifikacje na wniosek ministrów odpowiadających za określone gałęzie gospodarki oraz zainteresowanych podmiotów zarówno publicznych, jak i prywatnych. Ustawa rozróżnia następujące kwalifikacje włączone do ZSK: pełne – nadawane wyłącznie w ramach systemów oświaty i szkolnictwa wyższego (np. świadectwo maturalne) i częściowe nadawane m.in. przez instytucje szkoleniowe (np. certyfikaty kwalifikacji informatycznych, prawo jazdy), do których zalicza się także kwalifikacje rynkowe rozumiane jako kwalifikacje nieuregulowane przepisami prawa, których nadawanie odbywa się na zasadzie swobody działalności gospodarczej.

Ustawa reguluje sposób włączania kwalifikacji rynkowych do Zintegrowanego Systemu Kwalifikacji oraz wymogi dotyczące podmiotów przeprowadzających walidację i certyfikowanie kwalifikacji rynkowych włączonych do Zintegrowanego Systemu Kwalifikacji oraz zasady uzyskiwania uprawnień do certyfikowania.

Na rynku funkcjonuje wiele systemów walidacji efektów kształcenia w ramach sektora pozaformalnego, nieregulowanego przez państwo¹. Do systemów tych można zaliczyć:

- w obszarze kwalifikacji językowych: walidacje prowadzące do uzyskania certyfikatów potwierdzających znajomość języków obcych wg klasyfikacji „*Common European Framework of References for Languages*”, takich jak: TOEFL, TELC, FCE, CAE, LCCI, DFA;
- w obszarze kwalifikacji zarządzania projektami: walidacje prowadzące do uzyskania takich certyfikatów jak: Prince2 Foundation, PRINCE2 Practitioner, PMI, PMP;
- w obszarze kwalifikacji komputerowych/informatycznych: walidacje prowadzące do uzyskania takich certyfikatów jak: IC3, ECDL, ECCE;

¹ Istnieją także systemy walidacji efektów kształcenia nabytych w ramach edukacji pozaformalnej regulowane przez państwo. Zalicza się do nich np. te, których częścią są egzaminy przeprowadzane przez okręgowe komisje egzaminacyjne oraz egzaminy przeprowadzane przez izby rzemieślnicze. Szersza analiza tych systemów wykracza poza ramy tego opracowania.

- w obszarze kwalifikacji finansowych: walidacje prowadzące do uzyskania takich certyfikatów jak: certyfikat z zakresu zarządzania ryzykiem, certyfikat z zakresu controllingu bankowego, certyfikat Dealera WIB/ACI Polska (wydawane przez Warszawski Instytut Bankowy);
- w obszarze kwalifikacji zawodowych: walidacje prowadzące do uzyskania takich certyfikatów jak: City&Guilds, Pearson.

Jednym z przykładów systemu walidacji efektów kształcenia w ramach sektora pozaformalnego (nieregulowanego przez państwo) jest koncepcja VCC (*Vocational Competence Certificate*).

Celem niniejszego artykułu jest analiza możliwości implementacji systemu VCC jako przykładu walidowania tzw. kwalifikacji rynkowych w myśl *Ustawy o Zintegrowanym Systemie Kwalifikacji* z dnia 22 grudnia 2015 r.

Do realizacji tego celu posłużono się głównie metodą analizy treści. Materiał źródłowy analiz stanowiły dane zastane, na które składają się akty prawne zarówno polskie, jak i Unii Europejskiej, dostępne raporty i opracowania instytucji publicznych (przede wszystkim Instytutu Badań Edukacyjnych) z obszaru walidacji kompetencji oraz dokumentacja dotycząca tytułowej certyfikacji VCC. Przy tym za najbardziej adekwatną w tym przypadku uznano metodę doboru celowego.

Istota koncepcji VCC

Koncepcja VCC jest wynikiem obserwacji zmian na rynku pracy przez grupę ekspertów zrzeszonych w stowarzyszeniu Humaneo z Nowego Sącza. Idea VCC powstała w 2007 roku jako odpowiedź na potrzebę współpracy środowiska sektora edukacji z międzynarodowym rynkiem pracy. Jednym z podstawnych założeń opracowywania modułów edukacyjnych było połączenie wiedzy teoretycznej, praktycznej, kompetencji społecznych oraz umiejętności informatycznych, które zintegrowane tworzą możliwości wykształcania pracownika o profilu dostosowanym do potrzeb gospodarki XXI wieku.

Okres pilotażowego wdrożenia koncepcji systemu VCC trwał do 2013 roku, w którym powołano Fundację VCC z siedzibą w Lublinie. Jej działania przyczyniły się do znacznego przyśpieszenia rozwoju systemu zarówno w Polsce, jak i za granicą.

Zgodnie ze statutem Fundacji VCC jej celem jest inicjowanie i wspieranie działań w zakresie propagowania kształcenia zawodowego, monitorowanie potrzeb światowego rynku pracy oraz rozwój nowych zawodów, określanie kompetencji zawodowych dla nowopowstałych zawodów oraz uzupełnianie i aktualizowanie kompetencji w ramach posiadanych kwalifikacji. Cele te są realizowane m.in. poprzez opracowanie jednolitego standardu certyfikacji kompetencji zawodowych oraz prowadzenie kształcenia zawodowego zgodnego z oczekiwaniami pracodawców.

Chociaż podobne zapisy widnieją w niejednym statucie czy regulaminie organizacyjnym innych podmiotów sektora edukacji w Polsce i na świecie, to podmiot ten wyróżnia skala działania. Według danych Fundacji VCC do maja 2016 roku wydano łącznie około 13.000 certyfikatów, walidujących efekty kształcenia dla 62 kwalifikacji w 8 krajach Europy.

Wydaje się, że dynamika rozwoju systemu VCC wynika, po pierwsze z kompleksarnego podejścia w zakresie zestandaryzowanych procesów systemu VCC, wpływających na jego czytelność (począwszy od procesów opracowywania modułów edukacyjnych, poprzez zestandaryzowane procesy dydaktyczne, skończywszy na procesach egzaminacyjnych oraz certyfikacyjnych). Po drugie z kompletności systemu pod kątem podmiotowym, bowiem należą do niego nie tylko podmioty oferujące kształcenie w systemie pozaformalnym, ale także szkoły podstawowe, średnie, jak i uczelnie wyższe (publiczne i prywatne), a także przedsiębiorcy, którzy aktywnie włączają się w procesy opracowywania modułów kompetencyjnych, a następnie oferują miejsca praktyk i staży (Komisja Europejska 2012).

Aktualnie (stan na koniec 2016 r.) dostępnych jest ponad 80 modułów edukacyjnych VCC (zawodowych, IT, językowych oraz społecznych), oferowanych przez ponad 50 Akademii Edukacyjnych w Polsce i 12 w Europie, ponad 60 Partnerów Egzaminacyjnych, gdzie osoby niezależnie od metody nabycia kwalifikacji mogą odbyć egzamin prowadzący do ich walidacji certyfikatem VCC. Ponadto do systemu VCC należy ponad 250 partnerów wspierających (przedsiębiorcy, oferujący miejsca na staż/praktykę oraz oferty pracy, instytucje rynku pracy, jednostki samorządu terytorialnego oraz stowarzyszenia branżowe).

Europejski kontekst genezy koncepcji VCC

Koncepcja VCC wpisuje się w politykę edukacyjną Unii Europejskiej oraz w promowany model społeczny *flexicurity*, rozumiany jako zintegrowana strategia zwiększania elastyczności rynku pracy z jednoczesnym zapewnieniem bezpieczeństwa tegoż rynku. W modelu tym rozwój kompetencji zawodowych pracownika powiązany jest jednocześnie z jego elastycznością i mobilnością na rynku pracy, a także ze wzrostem bezpieczeństwa polegającego na możliwości szybkiego znalezienia pracy na każdym etapie życia zawodowego (European Commission 2007).

VCC wpisuje się także w filozofię Europejskiej Klasyfikacji Umiejętności/Kompetencji, Kwalifikacji i Zawodów ESCP (*European Skills/Competence, Qualifications and Occupational Taxonomy*) powiązaną z klasyfikacją zawodów ISCO-08, w ramach której rynek pracy łączy się z sektorem edukacji poprzez ujednolicony format rozumienia desygnatów słów umiejętności i kompetencji (European Commission 2013). Standard definiowania kompetencji i umiejętności w systemie VCC zakłada bowiem powiązanie ich z procesami organizacyjnymi

w przedsiębiorstwach w taki sposób, aby odpowiadały rzeczywistym działaniom na konkretnych stanowiskach pracy.

Walidacja w systemie VCC jako sposób potwierdzania kwalifikacji nabytych w systemie pozaformalnym i nieformalnym współgra z założeniami Strategii Europa 2020, w ramach której model europejskiej społecznej gospodarki rynkowej, ma opierać się na trzech wzajemnie zależnych i uzupełniających się priorytetach: inteligentny wzrost, zrównoważony wzrost oraz wzrost sprzyjający włączeniu społecznemu jako wspieranie gospodarki charakteryzującej się wysokim poziomem zatrudnienia i zapewniającej spójność gospodarczą, społeczną i terytorialną. W szczególności ten ostatni priorytet ma kluczowe znaczenie w kontekście zapewnienia odpowiedniej liczby absolwentów studiów na kierunkach ścisłych, zacieśnienia współpracy pomiędzy uczelniami i biznesem, rozwijania mechanizmów uznawania kwalifikacji nieformalnych i pozaformalnych oraz ułatwiania zmiany kwalifikacji, zgodnie z potrzebami sektorów wschodzących (Komisja Europejska 2010).

Kolejnym dokumentem konstytuującym politykę edukacyjną Unii Europejskiej jest *Program na rzecz nowych umiejętności i zatrudnienia* (Komisja Europejska 2010a), postulujący modernizację rynków pracy, wzmocnienie pozycji obywateli poprzez rozwój kwalifikacji przez całe życie, zwiększenie współczynnika aktywności zawodowej oraz lepsze dopasowanie podaży do popytu na rynku pracy. W dokumencie tym podkreśla się konieczność przygotowania do pracy kandydatów, którzy będą posiadali kwalifikacje adekwatne do potrzeb pracodawców, wykażą się wysokim poziomem aktywności zawodowej, a utrzymanie się na rynku pracy będzie warunkowała postawa korespondująca z ideą LLL. Istotną rolę odgrywa tutaj założenie, iż uczenie się przez całe życie może odbywać się w różny sposób: formalny, nieformalny i pozaformalny. W przypadku systemu formalnego kwalifikacje potwierdzane są przez instytucje prawnie regulowanego rynku edukacji, co zapewnia w sposób oczywisty ich uznawalność. Natomiast nowe wyzwanie stanowi kwestia potwierdzania efektów uczenia się uzyskanych drogą nieformalną i pozaformalną, która stanowi nieodłączny element uczenia się przez całe życie. Próby rozwiązania tego problemu podejmowane są w różnych krajach Unii Europejskiej, w tym w Polsce (Bacia 2014, 14–26). Jedną z możliwości jego rozwiązania stanowi ujednoczony system VCC weryfikujący wiedzę i umiejętności, zdobyte poza formalnym systemem kształcenia.

System VCC zgodny jest z założeniami projektu CELAN (*Language Strategies for Competitiveness and Employability*), gdyż uwzględniając branżowy język obcy w procesie kształcenia zawodowego (moduły Language Competence), sprzyja mobilności zawodowej.

Należy także podkreślić, że twórcy koncepcji VCC powiązali ją ściśle z ideą Europejskiej Ramy Kwalifikacji (ERK), rozumianej jako międzynarodowy układ odniesienia, który obejmuje wszystkie kwalifikacje i oparty jest całkowicie na

efektach uczenia się. Celem ERK jest bowiem ułatwienie porównywania kwalifikacji zdobywanych w różnym czasie, miejscach i formach, dostosowanie kwalifikacji do potrzeb rynku pracy, wzrost mobilności pracowników oraz promowanie uczenia się przez całe życie. Europejska Rama Kwalifikacji pozwala na zintegrowanie efektów uczenia się uzyskiwanych w systemie edukacji ogólnej, wyższej oraz zawodowej – formalnej, nieformalnej i pozaformalnej. Metodyka VCC zgodna jest z założeniami ERK, gdyż certyfikacji VCC poddać się może każdy zainteresowany, bez względu na czas, miejsce czy formę zdobywania wiedzy przechodząc stosowny proces egzaminacyjny.

Zarysowana powyżej zgodność koncepcji VCC z unijną polityką edukacyjną nabiera szczególnego znaczenia nie tylko w kontekście obecnej sytuacji społeczno-gospodarczo-politycznej w Europie, tj. powolnego wychodzenia z kryzysu finansowego z 2008 roku, wymogów lepszego dopasowania popytu i podaży na rynku pracy w związku ze zmianami technologicznymi i starzenia się społeczeństwa (pojawiającego się niedoboru osób będących w wieku produkcyjnym), ale także z uwagi na migracje ludności, czego pewną egzemplifikacją jest tzw. kryzys migracyjny w Europie (m.in. napływ uchodźców z krajów północnoafrykańskich i ogarniętej wojną Syrii). Wypracowanie i rozpowszechnienie systemów walidacji kwalifikacji uzyskanych w ramach edukacji pozaformalnej i nieformalnej w sposób zdecydowany może przyczynić się do zniwelowania negatywnych konsekwencji napływu migrantów do poszczególnych krajów unijnych (nie tylko z krajów spoza UE, ale także z krajów członkowskich) poprzez ich integrację z rynkiem pracy za pomocą narzędzi (certyfikatów) umożliwiających lepszą ocenę kwalifikacji potencjalnych pracowników przez pracodawców.

Zasady konstytuujące system VCC

System VCC jest otwarty dla wszystkich podmiotów zaangażowanych w procesy kształcenia (sektor edukacji, rynek pracy, instytucje wspierające), które przestrzegają zasady i procedury VCC. W tabeli nr 1 zostały przedstawione najważniejsze zasady konstytuujące system VCC.

Tabela 1. Najważniejsze zasady konstytuujące system VCC

Lp.	Nazwa zasady	Opis
1.	Odpowiedzialność Instytucji Certyfikującej (Fundacji VCC) za całokształt systemu VCC.	Certyfikaty VCC wydaje się na podstawie prawidłowo przeprowadzonego procesu walidacji osobom, które posiadają kompetencje określone dla danej kwalifikacji. Walidacja przeprowadzana jest przez instytucje posiadające status Partnera Egzaminacyjnego VCC, nabywany poprzez przejście procedury akredytacji i podpisanie umowy licencyjnej.

cd. Tabeli 1

Lp.	Nazwa zasady	Opis
		Partnerzy Egzaminacyjni VCC są zobowiązani do zapewnienia akredytowanych egzaminatorów VCC, spełniających określone wymagania oraz zapewnienia akredytowanego Operatora Systemu Egzaminacyjnego VCC.
2.	Oparcie procesu kształcenia na jego rezultatach (<i>Result based Education</i>).	Wdrożenie koncepcji zdobywania kwalifikacji rozumianych jako zestaw efektów uczenia się w zakresie wiedzy, umiejętności oraz kompetencji społecznych, przy zachowaniu precyzji w ich identyfikacji oraz precyzyjnym opisie przy współudziale interesariuszy rynku pracy i sektora edukacji.
3.	Zapewnienie wymaganych zasobów kadrowych niezbędnych do prawidłowego przeprowadzenia procesu dydaktycznego, walidacji i certyfikacji.	Monitorowanie zasobów kadrowych partnerów VCC na każdym etapie procesu kształcenia i walidacji z uwagi na konieczność posiadania certyfikatów VCC przez kadrę prowadzącą szkolenia (Trener VCC) oraz egzaminy (Egzaminator oraz Operator Systemu Egzaminacyjnego VCC). Certyfikat Egzaminatora ważny jest 5 lat. Fundacja VCC posiada i udostępnia partnerom 2 systemy informatyczne wspierające te procesy: system CRM do obsługi partnerów oraz system egzaminacyjny VCC do obsługi części teoretycznej do egzaminu dla uczestników oraz akredytowanej kadry VCC.
4.	Wdrożenie systemu zapewnienia jakości.	Projakościowe podejście systemu VCC zapewnia System Wewnętrzny Zapewnienia Jakości składający się z: <ul style="list-style-type: none"> – międzynarodowych rozwiązań: wdrożenie Normy ISO 9001 – ukierunkowana na zadowolenia klienta poprzez realizację usług według przyjętych, aktualizowanych oraz weryfikowanych przez zewnętrzne podmioty procedur oraz Normy ISO 29990 – projakościowa norma dedykowana podmiotom świadczącym usługi rozwojowe (edukacyjne); – wewnętrznych rozwiązań ewaluacyjnych.
5.	Zapewnienie niezbędnej infrastruktury technicznej przez partnerów VCC do prawidłowego przeprowadzenia procesu walidacji.	Partnerzy VCC zobowiązują się do zapewnienia odpowiedniej infrastruktury umożliwiającej przeprowadzenie egzaminu, ściśle określonej przez Fundację VCC. Dla każdej kwalifikacji publikuje się i dostarcza partnerom szczegółowo opisane stanowisko egzaminacyjne oraz sposób przeprowadzenia egzaminu, do którego przestrzegania zobowiązany jest Partner Egzaminacyjny.
6.	Rozdzielenie procesu certyfikacji, walidacji i szkolenia.	Struktura systemu kształcenia i certyfikacji zapewnia rozdzielenie wszystkich procesów. Za proces szkoleniowy odpowiedzialne są Akademie Edukacyjne VCC. Proces certyfikacji realizowany jest wyłącznie przez Fundację VCC, która na podstawie przekazanych przez Partnerów Egzaminacyjnych potwierdzeń egzaminu wydaje dokumenty potwierdzające kwalifikację.
7.	Ujednolicone dokumentowanie efektów uczenia się.	Zapewnienie jednorodnego systemu dokumentowania procesu walidacji przy użyciu systemu CRM. Certyfikaty VCC wydawane są w języku angielskim wraz z suplementem, zawierającym wykaz efektów uczenia się.

Lp.	Nazwa zasady	Opis
8.	Adekwatność kryteriów, metod weryfikacji efektów uczenia się dla danej kwalifikacji.	Każda kwalifikacja opracowywana jest w sposób kompleksowy we współpracy z ekspertami branżowymi, metodykami, a przede wszystkim z przedsiębiorcami, zawierając: program szkolenia, sylabus z efektami uczenia się, wymagania dla egzaminatora, trenera, wymagania dla sali szkoleniowej, podręczniki, testy egzaminacyjne i zestawy zadań praktycznych, suplement z wykazem efektów uczenia się.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Fundacja VCC. Zasady Konstytuujące system VCC*, www.vccsystem.eu [dostęp: 20.06.2016].

Powyższe zasady mają charakter przede wszystkim jakościowy, pozwalający na tworzenie i realizację systemu szkoleń i walidacji przy zachowaniu określonych, zdefiniowanych standardów.

Ważnym elementem systemu VCC jest ujednoczony format w zakresie opisywania zestawów umiejętności, wiedzy i tzw. kompetencji społecznych niezbędnych do wykonywania określonej pracy (zawodu). Format (standard/wzorzec wymagań) ten jest zgodny z wymaganiami pracodawców, gdyż jest tworzony w ściślejszej współpracy z przedsiębiorcą branżowym, stanowi zatem odzwierciedlenie jego potrzeb kompetencyjnych dostosowanych do procesów organizacyjnych w organizacji biznesowej.

Założenia koncepcji VCC w świetle prac nad wdrażaniem zintegrowanego krajowego systemu kwalifikacji oraz Polskiej Ramy Kwalifikacji

W grudniu 2015 roku Sejm RP przyjął *Ustawę o Zintegrowanym Systemie Kwalifikacji* (Sejm RP 2015), na podstawie której mają zostać wprowadzone regulacje umożliwiające potwierdzanie (walidowanie) uzyskanych kwalifikacji na drodze pozaformalnej.

W okresie przejściowym (tj. do czasu pełnego uruchomienia rejestru kwalifikacji), Departament EFS w Ministerstwie Infrastruktury i Rozwoju, jako koordynujący wdrażanie EFS, przygotował we współpracy z Instytutem Badań Edukacyjnych materiał dotyczący uzyskiwania kwalifikacji w ramach projektów współfinansowanych z Europejskiego Funduszu Społecznego. W materiale tym definiuje się pojęcie kwalifikacji występujące w *Wytycznych w zakresie monitorowania postępu rzeczowego realizacji programów operacyjnych na lata 2014–2020* (Ministerstwo Rozwoju Regionalnego 2015) oraz *Wytycznych horyzontalnych* m.in. w zakresie rynku pracy, edukacji na potrzeby realizacji projektów z EFS, jako: „określony zestaw efektów uczenia się (kompetencji), których osiągnięcie zostało formalnie potwierdzone przez upoważnioną do tego instytucję, zgodnie z ustalonymi standardami, a nadanie kwalifikacji następuje w wyniku walidacji i certyfikacji”.

Natomiast kompetencje zdefiniowano, jako „udowodnioną zdolność wykorzystywania wiedzy, kwalifikacji oraz umiejętności indywidualnych, społecznych i/lub metodologicznych w pracy lub nauce oraz w rozwoju zawodowym i osobistym”.

Elementy systemu VCC są zgodne z nomenklaturą w obszarze definicji kwalifikacji i kompetencji zawartą w powyższych regulacjach. Certyfikacja VCC prowadzi bowiem do uzyskania walidowanych kwalifikacji, które – zgodnie z art. 15.1 w powiązaniu z art. 9.1 pkt 2 i art. 15 pkt 3 ustawy o ZSK – obejmują:

- a) nazwę kwalifikacji;
- b) nazwę dokumentu potwierdzającego nadanie kwalifikacji, a także okres jego ważności;
- c) orientacyjny nakład pracy, określony w godzinach, potrzebny do uzyskania kwalifikacji;
- d) krótką charakterystykę kwalifikacji, obejmującą informacje o działaniach lub zadaniach, które potrafi wykonać osoba posiadająca tę kwalifikację;
- e) uprawnienia związane z posiadaniem kwalifikacji;
- f) informację na temat grup osób które mogą być zainteresowane uzyskaniem kwalifikacji;
- g) warunki jakie musi spełniać osoba przystępująca do walidacji, w szczególności poziom wykształcenia;
- h) wymagania dotyczące walidacji i podmiotów przeprowadzających walidację;
- i) zapotrzebowanie na kwalifikację, przedstawione w kontekście trendów na rynku pracy, rozwoju nowych technologii, potrzeb społecznych oraz strategii rozwoju kraju lub regionu;
- j) typowe możliwości wykorzystania kwalifikacji;
- k) odniesienie do kwalifikacji o zbliżonym charakterze oraz wskazanie kwalifikacji ujętych w ZSK (jeśli dotyczy) zawierających wspólne zestawy efektów ucznia się;
- l) efekty ucznia zawierające syntetyczną charakterystykę efektów ucznia się, wyodrębnione zestawy efektów uczenia się oraz poszczególne efekty ucznia się w zestawach i ich kryteria weryfikacji;
- m) powiązanie z PRK;
- n) kod dziedziny kształcenia wg regulacji ustawy o statystyce publicznej oraz kod Polskiej Klasyfikacji Działalności (jeśli dotyczy).

Przygotowanie modułów kompetencyjnych (kwalifikacji) w sposób opisany powyżej jest bowiem podstawą do złożenia wniosku o wpis danej kwalifikacji rynkowej do Krajowego Rejestru Kwalifikacji.

Ponadto zgodnie z *Ustawą o ZSK* Fundacja VCC spełnia najistotniejsze, gdyż dotyczące jakości, przesłanki pełnienia roli Instytucji Certyfikującej dla kwalifikacji rynkowych wynikające z art. 63 i 66 tejże ustawy, dotyczące stosowania wewnętrznego, jak i zewnętrznego systemu zapewniania jakości. Natomiast obecnie funkcjonujące procedury (opisane w formie zasad konstytuujących system

VCC) umożliwiającą przeprowadzanie ewaluacji wewnętrznej w odniesieniu do każdej kwalifikacji rynkowej, do której certyfikowania Fundacja VCC będzie uprawniona (na podstawie art. 64) (Ministerstwo Rozwoju Regionalnego 2015). Oprócz spełniania warunków ustawowych, zdefiniowanych powyżej dotyczących zapewnienia jakości procesu walidacji, Fundacja VCC spełnia także pozostałe wymogi dotyczące podmiotów przeprowadzających walidację i certyfikowanie kwalifikacji rynkowych takich, jak zapewnianie warunków organizacyjnych i kadrowych umożliwiających przeprowadzanie walidacji (art. 41.2 pkt 1 ustawy o ZSK).

Zatem Fundacja VCC, jako instytucja certyfikująca zgodnie z ustaloną procedurą (procesy walidacji i certyfikacji są precyzyjnie zdefiniowane i rozdzielone) stwierdza czy dana osoba osiągnęła założone efekty uczenia się wraz z jednoznacznym i szczegółowym wskazaniem osiągniętego wyniku. Informacja o uzyskanych efektach uczenia się, opisywana jest w suplemencie do certyfikatu VCC. W konsekwencji, posiadacz certyfikatu VCC jest wykwalifikowanym pracownikiem, posiadającym kompetencje zawodowe zweryfikowane pod względem teoretycznym, jak i praktycznym.

Należy również podkreślić, że system VCC funkcjonuje w ścisłym powiązaniu z Europejską Ramą Kwalifikacji (ERK), która z kolei jest referencyjna w obszarze dostosowania i zintegrowania z nią polskiego systemu kwalifikacji (Polskiej Ramy Kwalifikacji). Zgodnie z ERK, przez słowo „kwalifikacje” rozumieć należy „formalny wynik procesu oceny i walidacji uzyskany w sytuacji, w której właściwy organ zgodnie z ustaloną procedurą stwierdził, że dana osoba osiągnęła efekty uczenia się zgodne z określonymi standardami”, gdzie formalny wynik oznacza, że w wyniku przeprowadzenia określonej procedury, dana osoba otrzymała dyplom, świadectwo lub certyfikat (PEIR 2008). Wytyczne te znajdują swe odzwierciedlenie w systemie VCC (czego potwierdzenie znaleźć można m.in. w opublikowanym przez Instytut Badań Edukacyjnych raporcie pt. *Od kompetencji do kwalifikacji – diagnoza rozwiązań i praktyk w zakresie walidowania efektów uczenia się*), w którym proces certyfikacji w konkretnych zawodach i grupach kompetencji budowany jest przez Ekspertów Zawodowych, w oparciu o efekty uczenia się, które podlegają walidacji, spełniającej bardzo wysokie standardy jakościowe (Bacia, Stronkowski, Martela i. in. 2013, 14).

System VCC został także pozytywnie zweryfikowany pod kątem ustalonych standardów w ramach projektu *Budowa krajowego systemu kwalifikacji – pilotażowe wdrożenie krajowego systemu kwalifikacji oraz kampania informacyjna dotycząca jego funkcjonowania*, realizowanego przez Instytut Badań Edukacyjnych w partnerstwie z Wojewódzkim Urzędem Pracy w Krakowie, w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki Priorytet 3 – Wysoka jakość systemu oświaty, Działanie 3.4 – Otwartość systemu edukacji w kontekście uczenia się przez całe życie, Poddziałanie 3.4.1 – Opracowanie i Wdrożenie Krajowego Systemu Kwalifikacji (Strzebońska 2014).

Tabela 2. Zgodność koncepcji VCC z konkluzjami CEDEFOP w zakresie walidacji

Konkluzje (wytyczne w sprawie walidacji uczenia się pozaformalnego i nieformalnego) przedstawione w raporcie CEDEFOP	Koncepcja VCC
Walidacja musi być dobrowolna.	VCC jako system kształcenia i walidacji jego efektów należy do sektora edukacji pozaformalnej, zatem nie ma zewnętrznych przesłanek (np. wynikającego z systemu prawnego) obowiązkowego udziału w nim. Udział w nim opiera się wyłącznie na faktycznych korzyściach oferowanych jego uczestnikom.
Należy respektować prywatność indywidualnych osób.	Fundacja VCC jako operator bazy danych rekordów przestrzega zasad dotyczących ochrony i przetwarzania danych wynikających z ustawodawstwa.
Należy zagwarantować równy dostęp i sprawiedliwe traktowanie.	Każda osoba bez względu na płeć czy rasę może uczestniczyć w systemie zdobywania i podnoszenia kompetencji VCC, co wynika z dokumentów Fundacji VCC.
W tworzeniu systemów walidacji powinni uczestniczyć interesariusze.	W procesie opracowywania modułów dydaktycznych i efektów kształcenia tworzących pożądane wzorce zachowań biorą udział zarówno przedstawiciele sektora edukacji, jak i rynku pracy.
Systemy powinny być podparte mechanizmami zapewniania jakości.	Wdrożenie Wewnętrznego i Zewnętrznego Systemu Zapewniania Jakości.
Proces, procedury i kryteria walidacji muszą być sprawiedliwe, przejrzyste i wsparte mechanizmami zapewnienia jakości.	Fundacja VCC poddawana była wielu procesom zewnętrznej ewaluacji o charakterze jakościowym przez publiczne instytucje.
Systemy powinny respektować uzasadnione potrzeby interesariuszy, a także starać się zapewnić ich zrównoważony udział.	System VCC uwzględnia przede wszystkim potrzeby rynku pracy pod kątem potrzeb kompetencyjnych.
W procesie walidacji należy zagwarantować bezstronność i unikać konfliktów interesów.	Wykaz dokumentów i procedur, które Egzaminator wykorzystuje do przeprowadzenia egzaminu zapewnia obiektywność procesu. Część teoretyczna weryfikowana jest przez system online. Wytyczne do punktacji egzaminu praktycznego przez Egzaminatora VCC stanowią obiektywne narzędzie do oceny zadań praktycznych uczestników.
Należy zadbać o odpowiednie kompetencje osób, które przeprowadzają oceny.	W ramach systemu VCC kadra trenerska, jak i egzaminacyjna poddawana jest specjalnym procesom akredytacyjnym. Akredytacja jest czasowa.

Źródło: opracowanie własne.

W związku z ustanowieniem Rejestru Usług Rozwojowych (RUR) przez PARP, certyfikacja VCC została wpisana na Listę Certyfikacji/akredytacji/standardów

dotyczących wiarygodności świadczenia przez Podmiot Usług Rozwojowych (PARP 2015), które są wystawiane przez instytucje zewnętrzne i podlegają weryfikacji/kontroli/audytowi, m.in. z takimi systemami, jak: ISO, PMI, Małopolski Standard Usług Edukacyjno-Szkoleniowych czy Akredytacja Kuratorium Oświaty.

Ponadto certyfikacja VCC spełnia przesłankę uznawalności wskazaną w materiale opublikowanym przez Ministerstwo Rozwoju (*Podstawowe informacje dotyczące uzyskiwania kwalifikacji w ramach projektów współfinansowanych z Europejskiego Funduszu Społecznego*) w części *Warunki uznania kwalifikacji*, pkt 3, ust. 3 w ramach *Listy sprawdzającej do weryfikacji czy dany certyfikat/dokument można uznać za kwalifikację na potrzeby mierzenia wskaźników monitorowania EFS dot. uzyskiwania kwalifikacji*. Certyfikaty VCC są bowiem przyznawane przez międzynarodową organizację pozarządową, jaką jest struktura partnerska VCC koordynowana przez Fundację VCC w rozumieniu *Europejskiej konwencji o uznawaniu osobowości prawnej międzynarodowych organizacji pozarządowych*, przyjętej w Strasburgu 24 kwietnia 1986 r. (Rada Europy 1986) oraz Rezolucji Rady Społeczno-Gospodarczej ONZ nr 288 z 1950 roku (ONZ 1950).

Inną przesłanką uznawalności jest jej rozpowszechnienie. Certyfikacja VCC jest rozpoznawana i uznawana w Polsce i w Europie, zarówno przez poszczególne branże, w tym te dla których opracowane zostały dedykowane kwalifikacje (np. Związek Polskich Drzwi i Okien, Izba Handlu Zagranicznego Federacji Bośni i Hercegowiny), jak i instytucje publiczne: samorządowe i centralne. System VCC jest wdrażany przez uczelnie (kilkanaście szkół wyższych, wśród nich Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu i Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II), jednostki sektora edukacji formalnej (organy prowadzące, szkoły), podmioty aktywizacji zawodowej oraz przedsiębiorców.

Koncepcja VCC wpisuje się także w europejskie wytyczne w sprawie walidacji uczenia się pozaformalnego i nieformalnego opublikowane w roku 2009 przez Europejskie Centrum Rozwoju Kształcenia Zawodowego (CEDEFOP 2009), co przedstawiono w tabeli 2.

Potencjał rozwojowy koncepcji VCC

Przedstawiony powyżej system VCC, na który składają się produkty i usługi VCC oraz rozbudowana sieć partnerów edukacyjnych, egzaminacyjnych i przedsiębiorców ma aktualnie duże możliwości rozwoju m.in. ze względu na dostępność środków unijnych.

Warto zauważyć, że system ten rozwija się dynamicznie, czego potwierdzeniem jest m.in. duży popyt w środowisku branżowym na usługę oferowaną przez Fundację VCC, jaką jest tzw. zewnętrzna certyfikacja VCC². Polega ona na wali-

² Wg stanu na koniec maja 2016 r. w systemie VCC przeprowadzono 1750 egzaminów zewnętrznych dla 15 podmiotów.

dowaniu kwalifikacji innych niż te oferowane w standardzie VCC poprzez egzamin zewnętrzny, przeprowadzany w sposób niezależny od wykonawcy szkolenia, umożliwiając obiektywne i wiarygodne potwierdzanie kwalifikacji uzyskanych w procesie uczenia się (wykorzystując metodykę i standardy jakościowe VCC).

W ramach obecnej perspektywy finansowej Unii Europejskiej na lata 2014–2020 współfinansowany jest cały wachlarz działań związanych z podnoszeniem kompetencji społeczeństwa, począwszy od uczniów szkół podstawowych, średnich, w tym zawodowych, szkół wyższych, pracowników przedsiębiorstw, a skończywszy na bezrobotnych i wykluczonych. Na realizację Programu Operacyjnego Wiedza, Edukacja i Rozwój przeznaczona jest kwota ponad 4,4 mld euro z Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS) oraz 252,4 mln euro ze specjalnej linii budżetowej *Inicjatywy na rzecz zatrudnienia osób młodych*.

Już w pierwszym okresie dofinansowania projektów tj. w latach 2015–2016 Instytucje Pośredniczące zaakceptowały znaczną ilość wniosków opartych na koncepcji VCC. Na przykład w ramach Działania 12.3 *Kształcenie ustawiczne w zakresie ICT i języków obcych Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014–2020* content i certyfikacja VCC została wykorzystana w 27% zaakceptowanych wniosków (VCC 2016).

Nie ulega wątpliwości, że wdrożenie wiarygodnego systemu walidacji kwalifikacji, który będzie powszechnie akceptowany, przyczyni się do poprawy sytuacji ekonomiczno-społecznej w aspekcie lepszego dopasowania popytu i podaży rynku pracy. Ponadto powszechny, zintegrowany pod kątem użytkowników (sektor formalny i nieformalny) system walidacji kwalifikacji może być podstawą do głębszych zmian związanych z dopasowaniem rynku pracy w kontekście budowy zintegrowanego łańcucha wartości dodanej sektora edukacji na rzecz rynku pracy, polegającego na uzyskiwaniu dodatkowych korzyści (np. lepszych kwalifikacji) poprzez wdrożenie zintegrowanego cyklu składającego się następujących faz: identyfikacja potrzebnych kompetencji na rynku pracy – definiowanie modułów kompetencyjnych (tworzenie programów edukacyjnych) – proces kształcenia – wykorzystywanie kompetencji w praktyce (Sobotka 2017).

W ramach zintegrowanego łańcucha wartości dodanej sektora edukacji na rzecz rynku pracy ścieżka edukacyjna powinna być procesem o charakterze otwartym, polegającym na transferze i kumulacji osiągnięć na różnych etapach kształcenia systemu formalnego, pozaformalnego i nieformalnego, a środowisko (sektor edukacji i rynek pracy) powinno wspierać i angażować się w proces wyboru ścieżki edukacyjnej jednostki (Mirski 2014, 173–184).

System VCC oferuje rozwiązania służące ujednoczeniu komponentów z obszaru edukacji i gospodarki. Elementem łączącym sektor edukacji zarówno horyzontalnie (formalny i pozaformalny), jak i wertykalnie (różne szczeble systemu edukacji) może być wprowadzenie jednolitego standardu definiowania i mierzenia efektów kształcenia we wszystkich obszarach kompetencyjnych, powiązanych z realnymi

procesami organizacyjnymi u przedsiębiorców, dopasowując kompetencje pracowników do potrzeb pracodawców zgodnie z koncepcją *Result based Education VCC* (Bednarczyk, Woźniak 2013, 53–54).

Wykorzystanie systemu VCC w ramach wdrażania zintegrowanego łańcucha wartości dodanej sektora edukacji na rzecz rynku pracy może przyczynić się do ugruntowania pozycji koncepcji VCC jako wiarygodnego systemu walidacji, pozwalającego zdobyć kwalifikacje, które, po pierwsze ułatwią pracodawcom ocenę kompetencji pracowników, po drugie pozwolą pracownikom na wiarygodną ocenę własnych kompetencji oraz dadzą swobodę poruszania się po międzynarodowym rynku pracy oraz po trzecie dadzą większą pewność klientom, że specjaliści, z których usług korzystają mają adekwatne kompetencje zapewniające wysoką jakość usług.

Literatura

- Bacia, E., 2014, *Walidacja efektów uczenia się uzyskanych poza systemem edukacji formalnej jako nowe wyzwanie dla polityki na rzecz uczenia się przez całe życie*, Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych 2014.
- Bacia, E., Stronkowski, P., Martela, B., Kosiński, B., Łubian, K., Andrzejewska, M., 2013, *Od kompetencji do kwalifikacji – diagnoza rozwiązań i praktyk w zakresie walidowania efektów uczenia się*, Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych.
- Bednarczyk, H., Woźniak, I., 2013, *Standardy kompetencji zawodowych w aktywizacji rynku pracy*, „Edukacja ustawiczna dorosłych”, 4: 42–59.
- CEDEFOP, 2009, *European Guidelines for Validating Non-Formal and Informal Learning*. Luxembourg: European Centre for the Development of Vocational Training (CEDEFOP).
- CELAN, 2016, dokument internetowy: http://www.celan-platform.eu/language_needs_questionnaire.html [dostęp: 22.06.2016].
- Drucker, P.F., 1999, *Społeczeństwo pokapitalistyczne*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- European Commission, 2007, *Towards Common Principles of Flexicurity: more and better jobs through flexibility and security* – Brussels, 27 June 2007, COM(2007) 359 final.
- European Commission, 2013, *ESCO – European Classification of Skills/Competences, Qualifications and Occupations*, Luxembourg, Dokument internetowy: <https://ec.europa.eu/esco/portal/document/en/8e9cf30d-9799-4f95-ae29-e05c725b24c7> [dostęp: 30.06.2016].
- Komisja Europejska, 2010, *EUROPA 2020 Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*, Bruksela, 3.3.2010 KOM(2010) 2020.
- Komisja Europejska, 2010a, *Program na rzecz nowych umiejętności i zatrudnienia: europejski wkład w pełne zatrudnienie*, Strasburg, dnia 23.11.2010 r. COM(2010) 682.
- Komisja Europejska, 2012, *Nowe podejście do edukacji: Inwestowanie na rzecz lepszych efektów społeczno-gospodarczych*, Strasburg, 3, dokument internetowy: http://ec.europa.eu/education/news/rethinking/com669_pl.pdf [dostęp: 21.06.2016].
- Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, 2015, *Wytoczne w zakresie monitorowania postępu rzeczowego realizacji programów operacyjnych na lata 2014–2020*, MliR/H 2014-2020/13(01)/04/2015, Warszawa.
- Mirski, A., 2014, *Zarządzanie wiedzą talentami oraz doskonalenie kadr w przedsiębiorstwie a uczenie się dorosłych*, „Edukacja ustawiczna dorosłych”, 4: 173–184.
- ONZ, 1950, ECOSOC Res. 288B, 10, J. ECOSOC 1, at 24. V.X Doc E/1661, 1950.

- PARP, 2015, dokument internetowy: <http://www.parp.gov.pl/aktualizacja-listy-certyfikatow-akredytacji-standardow-dotyczacych-wiarygodnosci-swiadczenia-przez-podmiot-uslug-rozwojowych-obowiazujacych-w-rur-11> [dostęp: 30.06.2016].
- PEIR, 2008, *Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 kwietnia 2008 r. w sprawie ustanowienia europejskich ram kwalifikacji dla uczenia się przez całe życie*, 2008/C 111/01, Dokument internetowy: [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32008H0506\(01\)&from=PL](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32008H0506(01)&from=PL) [dostęp: 21.06.2016].
- PEIR, 2009, *Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18.06.2009 r. w sprawie ustanowienia europejskiego systemu transferu osiągnięć w kształceniu i szkoleniu zawodowym, ECVET*, Dz.U. C 155 z 8.7.2009, s. 11-18, Dokument internetowy: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=URISERV%3Ac11107> [dostęp: 21.06.2016].
- Rada Europy, 1986, *Europejska Konwencja w Sprawie Uznawania Osobowości Prawnej Międzynarodowych Organizacji Pozarządowych*, Dokument internetowy: <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/re/1986.html> [dostęp: 4.06.2016].
- Sejm RP, 2015, Ustawa o ZRK art. 2 ust. 11 (Dz.U. 2016 poz. 64).
- Sławiński, S., red., 2014, *Słownik podstawowych terminów dotyczących krajowego systemu kwalifikacji*, IBE.
- Sobotka, B., 2017, *Value chain in education sector illustrated with an example of VCC System*, „Forum Pedagogiczne”, (w druku).
- Strzebońska, A., 2014, *Założenia, przebieg i wyniki ewaluacji zewnętrznej w instytucji certyfikującej Instytucja certyfikująca: Fundacja Vocational Competence Certificate, VCC*. Kwalifikacja: *Opiekun osoby starszej*, dokument internetowy: <http://vccsystem.eu/wp-content/uploads/2016/03/WUP-Krak%C3%B3w-Raport-ewaluacja-zewn%C4%99trznej-Fundacja-VCC.pdf> [dostęp: 30.06.2016].
- VCC, 2016, *VCC w przykładowych działaniach*, dokument internetowy: <http://vccsystem.eu/vcc-przykladowych-dzialaniach/> [dostęp: 30.06.2016].